

REIAL SOCIETAT ARQUEOLÒGICA TARRACONENSE
FUNDADA EL 1844

BUTLLETÍ ARQUEOLÒGIC

EDITAT DES DEL 1901

TARRAGONA

Època V, any 2009, núm. 31

BUTLLETÍ ARQUEOLÒGIC

REIAL SOCIETAT ARQUEOLÒGICA TARRACONENSE

Director: JORDI LÓPEZ VILAR

Consell de Redacció:

JOAN-VIANNEY Mª ARBELOA, MANEL FUENTES, RAFAEL GABRIEL,
MANEL GÜELL, ELOY HERNÁNDEZ, LLUÍS PIÑOL, JORDI ROVIRA,
JAUME TEIXIDÓ, JOSEP Mª VERGÈS

Organització del congrés:

UNIVERSITAT
ROVIRA I VIRGILI

Amb l'ajut de:

Diputació de Tarragona

Ajuntament de
TARRAGONA

BASF

BASF Española SA

Port de Tarragona

Autoritat Portuària de Tarragona

TARRACO:
CONSTRUCCIÓ I
ARQUITECTURA D'UNA CAPITAL
PROVINCIAL ROMANA

ACTES DEL CONGRÉS
INTERNACIONAL EN HOMENATGE A
THEODOR HAUSCHILD

Tarragona, 28-30 de gener de 2009

Volum I

*

JORDI LÓPEZ VILAR
ÒSCAR MARTÍN VIELBA
(editors)

Theodor Hauschild

ÍNDEX ANY 2009

JAUME MASSÓ CARBALLIDO, <i>Theodor Hauschild i la tasca del Deutsches Archäologisches Institut de Madrid a Tàrraco</i>	9
THOMAS G. SCHATTNER, <i>Theodor Hauschild en Munigua</i>	25
NÚRIA RAFEL, XOSÉ-LOIS ARMADA, <i>Transformación del hábitat y cambio social en la Catalunya meridional (siglos X a VI a.n.e.)</i>	49
MARIA CARME BELARTE FRANCO, MAITE MIRÓ ALAIX, JAUME NOGUERA GUILLÉN, <i>Arquitectura i urbanisme a la Ibèria septentrional (s. VI-II a.C.)</i>	73
HELENA BONET ROSADO, CONSUELO MATA PARREÑO, <i>El urbanismo ibérico en el área valenciana. El oppidum como centro de poder y reflejo del tejido social</i>	107
ENRIQUE MELCHOR GIL, <i>La regulación jurídica del evergetismo edilicio durante el alto Imperio</i>	145
JUAN FRANCISCO RODRÍGUEZ NEILA, <i>Administración municipal y construcción pública en la ciudad romana</i>	171

ISABEL RODÀ, <i>Marbres locals a Hispània. Estat de la qüestió al bienni 2008-2009</i>	227
AURELI ÁLVAREZ PÉREZ, <i>Les pedreres locals a Catalunya en època romana</i>	241
MARGARIDA GENERA I MONELLS, AURELI ÁLVAREZ PÉREZ, <i>L'explotació de material petri a l'Ebre</i>	267
JOAN-VIANNEY M. ARBELOA I RIGAU, <i>La producció de broccatello (jaspi de la Cinta)</i>	293
THEODOR HAUSCHILD, <i>Algunas observaciones sobre la construcción de la sala-aula situada detrás de la Catedral de Tarragona</i>	313
RICARDO MAR, PATRIZIO PENSABENE, <i>Financiación de la edilicia pública y cálculo de los costes del material lapídeo: El caso del foro superior de Tàrraco</i>	345

ARQUITECTURA I URBANISME A LA IBÈRIA SEPTENTRIONAL (s. VI-II aC.)

MARIA CARMÉ BELARTE FRANCO

*Professora d'investigació ICREA adscrita
a l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC)*

MAITE MIRÓ ALAIX

Servei d'Arqueologia i Paleontologia

JAUME NOGUERA GUILLÉN

*Investigador Beatriu de Pinós adscrit a
l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC)
i professor associat de la Universitat de Barcelona*

RESUM

En el marc d'aquest congrés sobre construcció i arquitectura a Tàrraco presentem un estat de la qüestió sobre alguns aspectes entorn de l'arquitectura i l'urbanisme a la Ibèria septentrional.

La recerca duta a terme per diferents investigadors i equips en els darrers anys ha permès un millor coneixement de la societat ibèrica de l'àrea septentrional, i en general mostra que aquesta era més complexa del que tradicionalment s'havia considerat. El coneixement actual dels assentaments mostra un sistema de poblament altament jerarquitzat i organitzat amb diferents nivells; igualment, la recerca sobre l'ús de l'espai a l'interior dels assentaments, tant pel que fa a l'arquitectura domèstica com a les construccions de caràcter públic, reforcen aquesta idea de complexitat social que es consolida durant el període ibèric ple i que caracteritza l'aparició dels estats arcaics ibèrics.

SUMMARY

In the framework of this Conference about construction and architecture in Tarraco we intend to show the state of the art about several aspects concerning the protohistoric architecture and urbanism in northern Iberia (present Catalonia). The research carried on by different researchers in the last years has improved our knowledge about the Iberian society in the northern area of this culture. In a general way, the results of this research hint that this society is more complex than it was traditionally thought. The available information about the settlements suggests that population was organised in a highly hierarchical system, where different levels are distinguished. Moreover, the research about the use of space inside the settlements, both about domestic architecture and public buildings, reinforces this idea of social complexity, which will be consolidated during the classical Iberian period and characterises the appearance of the Iberian archaic states.

Palabras clave: Cultura ibèrica, protohistòria, Catalunya, arquitectura, urbanisme, tècniques constructives.

Keywords: Iberian culture, protohistory, Catalonia, architecture, urbanism, building techniques.

Introducció

En el marc d'aquest congrés sobre construcció i arquitectura a Tarraco i en el qual se'ns va demanar una aportació centrada en l'urbanisme i el poblament en època preromana, ens hem plantejat com a objectiu presentar un estat de la qüestió sobre alguns aspectes entorn de l'arquitectura i l'urbanisme a la Ibèria septentrional. Més que elaborar una síntesi sobre el tema, pretenem insistir en algunes de les novetats relatives a aquesta qüestió, com a resultat de la intensa activitat d'excavació realitzada al llarg dels darrers anys (sobretot en les dues darreres dècades), en alguns casos malgrat les greus limitacions pressupostàries actuals. Tot i que alguns dels resultats que aquí recollim ja han estat presentats en diversos congressos i/o publicats parcialment amb anterioritat, aquest congrés ens ofereix l'oportunitat de considerar-les i valorar-les de manera conjunta.

Els models d'assentament

Un dels aspectes sobre els quals el coneixement ha augmentat de manera important gràcies a la recerca arqueològica de les darreres dècades és el que es refereix als models d'assentament. Així, si els primers estudis sobre urbanisme ibèric feien referència a la topografia i a la distribució de les estructures constructives per tal de classificar els assentaments coneguts en tres grans models –d'erola, de vessant i de barrera– (MALUQUER DE MOTES 1976 i 1982; revisat i completat per SANMARTÍ, SANTACANA 1994), des de mitjans dels anys 90 aquesta classificació ha esdevingut molt més complexa a mida que s'ha incrementat el nombre de jaciments excavats en extensió i que, en conseqüència, se n'ha pogut analitzar la funció. Aquests treballs han posat en evidència l'existència de diferents categories d'assentaments que, més enllà de la planificació i estructura urbanística, es poden caracteritzar tenint en compte llurs dimensions i funcionalitat; en definitiva, ha estat possible establir l'existència d'una jerarquia de poblament dins la qual hom distingeix almenys quatre nivells (ASENSIO *ET ALII* 1998; SANMARTÍ 2001a). Aquesta jerarquia de nuclis també ha estat proposada en altres territoris, a partir dels treballs de recerca recents realitzats en altres àrees del món ibèric, en particular al País Valencià (BONET, MATA 2001; GRAU 2002).

Per una altra part, sobretot a l'àrea costanera de Catalunya, un gran nombre d'establiments han estat excavats en extensió a partir de finals de la dècada dels 90; lògicament, els assentaments més ben coneguts són aquells de dimensions reduïdes o mitjanes, alguns dels quals han estat excavats pràcticament en la seva totalitat, i que cal situar dins la categoria de nuclis de tercer ordre. Dins aquesta categoria s'inclouen establiments de funcions diverses: aldees com els Estinçells (Verdú, Urgell), establiments fortificats com Alorda Park (Calafell, Baix Penedès), Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre) o l'Assut (Tivenys, Baix Ebre), establiments rurals de funcions especialitzades, com Mas Castellar

(Pontós, Alt Empordà), les Guàrdies, (El Vendrell, Baix Penedès) o Mas d'en Gual (Vendrell, Baix Penedès). Finalment, establiments rurals de menors dimensions, com ara el Fondo del Roig (Cunit, Baix Penedès), també han estat objecte d'atenció en els darrers anys. En definitiva, el coneixement sobre els diferents tipus d'assentaments de dimensions menors a una hectàrea s'ha incrementat de forma considerable (*fig. 1*).

En aquest sentit, és particularment interessant l'excavació de jaciments de funció especialitzada, amb una clara vocació econòmica, com el Mas Castellar de Pontós (PONS 2002), el Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès) (ASENSIO, CELA, MORER 2005), Sant Esteve d'Olius (Solsonès) (ASENSIO *ET ALII* 2008) o Mas d'en Gual (ASENSIO *ET ALII* 2005a). El coneixement d'aquests assentaments reflecteix l'existència d'una gran complexitat i alt grau d'especialització, així com una densa ocupació del territori i una intensa explotació dels recursos agrícoles. Aquesta recerca ha permès un increment del coneixement del món rural en època ibèrica, sobretot durant el període ibèric ple, i ha permès constatar una intensificació de la producció (i, per tant, de l'obtenció d'excedents) durant aquest període, així com un augment demogràfic, conseqüència d'aquest increment de producció, idea que en els darrers anys ha estat suggerida per diferents investigadors (SANMARTÍ 2001B: 112; ALONSO 1999: 39).

A aquests resultats de la recerca sobre nuclis de tercer ordre cal afegir també la millora del coneixement de nuclis de primer i segon ordre, gràcies a la represa dels treballs d'excavació en alguns importants centres com Puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà), Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre), Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell) o alguns de segon ordre com el Turó de Ca n'Oliver (Cerdanyola, Vallès Occidental). Aquests treballs permeten atorgar un caràcter urbà en els establiments mencionats, ja que confirmen les característiques que suggereixen classificar-los com a tals (densitat d'ocupació, existència d'una arquitectura complexa, edificis públics...).

L'organització del poblament descrita més amunt es trencarà com a conseqüència de la romanització. En aquest sentit, la recerca desenvolupada en els darrers anys també ha permès obtenir una visió més completa sobre aquest període de canvis, i la documentació arqueològica reflecteix situacions molt diverses i ens mostra que els canvis no succeeixen de manera uniforme. En primer lloc, entre la Segona Guerra Púnica i els inicis del segle II aC es produeix l'abandonament parcial o total de molts assentaments ibèrics. Molts d'ells presenten nivells de destrucció o abandonament, en particular els grans nuclis com Ullastret o Castellet de Banyoles, però també en d'altres de menor entitat com els Estinclells o Alorda Park; després d'aquestes destruccions, l'abandonament no sempre és definitiu, com demostren algunes reocupacions puntuals, per exemple en el cas del Castellet de Banyoles o a Alorda Park. Alguns nuclis ibèrics fins i tot man-

tenen una ocupació d'una certa importància, com ara el Turó de Ca n'Oliver, si bé probablement sota control romà (FRANCÉS *ET ALII* 2005: 508).

A partir d'aquest moment s'inicia la creació de nous nuclis, a vegades molt a prop dels assentaments ibèrics, sovint en un indret pla al seu peu, i a vegades abans de l'abandonament total del nucli ibèric, suggerint un trasllat gradual de la població. Per exemple, l'assentament ibèric del Castellet de Banyoles és destruït entorn del 200 aC, amb una breu reocupació a finals del segle II i inicis del segle I aC (ASENSIO, MIRÓ, SANMARTÍ 2005: 616), al mateix temps que es crea un nou establiment, el Mas de Molló, tal vegada un port fluvial (NOGUERA 2006: 311-312), just al peu del turó on s'ubicava l'assentament ibèric.

Un altre cas interessant és el que ofereix la vall de Cabrera de Mar (Maresme), amb l'abandonament progressiu del nucli ibèric de Burriac al llarg del segle I aC, després d'una breu fase de reestructuració urbanística amb forta influència romana que té lloc a partir de mitjans del segle II aC, i després de l'establiment dels nous nuclis de Ca l'Arnau i Can Rodon, situats al pla, a la vall, amb proximitat a l'*oppidum* de Burriac, i que corresponen plenament a models d'assentament romans (GARCIA *ET ALII* 2000: 30).

Entre els establiments de nova creació es documenta una gran diversitat de models urbanístics i tipus d'hàbitat. Entre les novetats cal destacar l'aparició de nuclis destinats a control militar situats sobre turons, amb important control visual del territori, tant a prop de la costa, com és el cas de Can Tacó (Montornès, Barcelona), fundat al segle II aC (MERCADO *ET ALII* 2008), com a l'interior de Catalunya, com il·lustra l'exemple de Monteró, a Camarasa (la Noguera), datat entre la segona meitat del segle II i el segle I aC (BERMÚDEZ *ET ALII* 2005). Ja hem esmentat, d'altra banda, la creació d'establiments al pla, com Can Rodon, que normalment seguiran models urbanístics regulars.

Aquests assentaments contrasten clarament amb la continuïtat de patrons urbanístics indígenes, que segueixen vigents en alguns establiments de nova creació, com el poblat de Turó Rodó (Lloret de Mar, la Selva) (LLINÀS, MERINO, MONTALBAN 2005) que, ocupat durant els segles II i I aC, està format per un conjunt d'habitacions disposades compartint parets mitgeres i amb un mur de tanca comú, de manera que segueix la tradició d'altres nuclis ibèrics de la zona com Puig Castellet, jaciment del segle III ubicat en el mateix terme municipal. No obstant, tot i la similitud entre Turó Rodó i Puig Castellet des del punt de vista de la ubicació, tècniques constructives i urbanisme, l'estudi metrològic realitzat per Pau Olmos mostra que la distribució de l'espai es basa en mòduls coincidents amb el peu romà (BELARTE, OLMOS, PRINCIPAL en premsa), el que indica una fusió entre la utilització de tècniques indígenes en assentaments de concepció romana.

Algunes novetats sobre l'urbanisme i organització dels assentaments ibèrics

Les intervencions recents a Catalunya han permès aprofundir en el coneixement de l'organització de l'espai en els assentaments ibèrics, la distribució de les illes de cases, i la relació entre l'espai ocupat per construccions de tipus domèstic o espai de caràcter privat i els espais públics o dedicats a activitats col·lectives.

A mesura que augmenta el nombre d'assentaments excavats en extensió, anem constatant que, per norma general, l'interior dels assentaments estava densament ocupat i utilitzat, en bona part per construccions domèstiques però també, en alguns casos, per instal·lacions o activitats econòmiques, a vegades de caràcter col·lectiu.

Aquest aspecte és especialment important en el cas de nuclis de primer ordre, ja que aquests es defineixen no només per les seves dimensions sinó també, entre altres característiques, per l'existència d'una ocupació densa de l'espai, estructurada en barris o illes de cases separats per espais de circulació, i on es detecten diferències en l'estructura i els tipus d'edificis dels barris que es van excavant. En aquest sentit, els treballs en curs a l'assentament del Castellet de Banyoles han permès documentar, a més d'un barri perimetral de construccions realitzades seguint la muralla, un barri central separat del primer per un carrer, el que de moment suggereix que la totalitat de l'assentament (4,4 ha) podia haver estat ocupat per construccions (*fig. 2*). Cal dir, a més, que l'estructura de les construccions d'ambdós barris es presenta, a priori, com a sensiblement diferent: presència de grans edificis articulats per patis frontals al barri perimetral, predomini de construccions de planta quadrangular i dimensions menors al barri central (ASENSIO, MIRÓ, SANMARTÍ 2005).

Per una altra part, els treballs d'excavació a Ullastret, a més de confirmar el ja esmentat fenomen de densitat de l'ocupació i la seva superfície entorn de 12 ha, estan permetent conèixer l'existència de cases de gran complexitat, amb superfícies de fins a 1.000 m², ja des del segle IV aC, i a les quals farem referència més endavant. La construcció d'aquestes grans residències comporta, en alguns casos, conseqüències importants pel que fa a l'estructura urbana de l'assentament, com ara la privatització d'espais inicialment concebuts com a públics. És el cas de la gran casa de la zona 14, que implica el tancament d'un carrer (que passarà a formar part de la casa) així com de l'accés a una de les torres (MARTÍN ET ALII 2004), el que demostra que alguns grups socials tenen la capacitat d'apropiar-se d'espais comuns, fins al punt que els interessos d'aquests particulars poden passar per sobre dels de la comunitat (*fig. 3*).

En el cas de l'assentament ibèric de Tarragona, a banda de les restes d'estructures constructives documentades fonamentalment a l'àrea dels carrers Caputxins i Pere Martell, conegudes ja fa uns anys (ADSERIAS ET ALII 1993), i que indiquen l'existència d'un nucli ibèric en funcionament almenys des del

segle V aC i amb continuïtat al llarg del període ibèric ple, cal afegir diferents intervencions recents que han permès documentar restes d'un possible barri portuari. En efecte, en aquesta àrea s'han documentat diverses cases disposades en bateria, amb una ocupació almenys des del segle V aC fins al tercer quart del segle II aC, interpretades com un barri de pescadors (BEA 2008: 165-166), així com altres estructures més malmeses (sitges, murs i forats de pal) però associades a gran quantitat d'importacions de diversa procedència, tant amfòriques com de vaixel·la, i datables entre el segle VI i el IV aC, que suggereixen una funció portuària comercial (DÍAZ 2008: 176). La presència de materials fenicis indiquen una freqüentació d'aquesta àrea propera a la línia de costa des de la primera edat del ferro (segles VII-VI aC) (BEA 2008: 166).

Tot i l'interès de la descoberta d'aquest barri portuari que ve a confirmar l'entitat del nucli ibèric de Tarragona així com l'antiguitat d'aquesta ocupació, el coneixement de l'estructura urbanística de la ciutat és encara molt limitat, i només es pot dir que, segons tots els indicis, sembla que les cases es disposen compartint parets mitgeres i formant agrupacions separades per carrers, segons un model d'organització de l'espai ben conegut al món ibèric. De la mateixa manera, també és molt limitada la informació disponible per tal de delimitar-ne la superfície. Si tota l'àrea on s'han documentat estructures estava ocupada de forma ininterrompuda, l'assentament tindria una longitud d'uns 350 metres, comparable a la de nuclis de primer ordre com Ullastret o Castellet de Banyoles (ADSERIAS *ET ALII* 1993: 218), i la seva superfície seria sens dubte de diverses hectàrees. A aquesta extensió cal afegir l'existència de l'àrea de port.

De forma similar, disposem de poca informació en relació al nucli ibèric de Barcelona, en el qual en els darrers anys no s'han realitzat noves intervencions. No obstant, hem de destacar la recent publicació del camp de sitges de Magòria o de Port (Montjuïc) excavades a principi de la dècada dels anys 90 (ASENSIO *ET ALII* 2009b). Tot i les dificultats per establir si aquest conjunt d'estructures de magatzem estava situat a l'interior de la ciutat o fora muralles, i l'escàs coneixement de l'estructura del nucli urbà al qual estaven vinculades, algunes de les característiques d'aquestes sitges, com la seva grandària (molt superior al que és habitual), la qualitat i quantitat de materials d'importació que contenien, així com la pròpia ubicació del jaciment sobre un turó amb bona visibilitat i a prop de la desembocadura d'una via de comunicació com és el riu Llobregat, permeten proposar que es tractaria d'un nucli de primer ordre amb una funció urbana i portuària (ASENSIO *ET ALII* 2009b: 72 i seg.). Tal i com succeeix a Tarragona, sembla que el moment àlgid de funcionament d'aquest nucli ibèric s'ha de situar durant el període ibèric ple, però ja estaria ocupat durant el període ibèric antic i fins i tot durant la primera edat del ferro, com suggereix la troballa de materials fenicis.

Encara dins l'apartat de nuclis de primer ordre, cal dir que l'assentament de Burriac, d'un 9 ha de superfície, ha estat objecte recentment d'una revisió i posada al dia de tota la documentació existent (ZAMORA 2007), incloent un nou aixecament topogràfic i planimètric, encara que no hi ha novetats destacables sobre l'estructura i organització interna de l'hàbitat. Les estructures d'hàbitat es distribuïen en terrasses, tal i com s'ha documentat en el vessant meridional, segons una disposició característica dels assentaments de vessant. Es desconeix, però, l'àrea total ocupada per estructures d'hàbitat o per altres instal·lacions.

Com ja hem indicat, la major part de novetats sobre urbanisme prové de nuclis de dimensions més reduïdes, l'excavació dels quals s'ha realitzat al llarg dels 90 i, sobretot, a partir de l'any 2000. L'estudi d'aquests jaciments ha permès conèixer, entre altres aspectes, la distribució de l'espai reservat a hàbitat i la relació entre aquest i les estructures de funció no estrictament domèstica.

En relació a l'ús dels espais no ocupats per estructures d'hàbitat a l'interior dels assentaments, és especialment interessant el nucli dels Estinclells (Verdú, Urgell), l'excavació del qual, pràcticament en la seva totalitat, ha permès conèixer l'ús que es feia del seu espai central (ASENSIO *ET ALII* 2009a). Aquest assentament correspon, des del punt de vista topogràfic, a un establiment d'erola, situat sobre una elevació de poca entitat i construït en el seu cim (*fig. 4*). L'estructura que presenta, però, trenca amb la idea que tradicionalment es té d'aquest tipus d'assentament, ja que les construccions no estan disposades de manera contínua sinó en dos trams: un primer que s'estén al llarg del costat llarg meridional i pels flancs est i oest, i un segon tram format per una successió d'àmbits més petits adossats al costat llarg septentrional. A més, la bateria principal de cases s'interromp a l'est de manera sobtada per deixar pas a una sèrie de sitges. Per una altra part, aquest establiment també permet trencar amb la idea d'un espai central buit ja que, tot estar lliure de construccions, aquesta àrea central estaria ocupada per activitats de caràcter no domèstic, com ara la recollida d'aigües pluvials gràcies a una gran bassa central. Probablement, altres assentaments d'erola l'espai central dels quals no ha estat excavat, com per exemple el poblat d'Anseresa (Olius, Solsonès), excavat per Serra Vilaró a principis del segle XX, també contindrien estructures de caràcter no domèstic en aquesta àrea aparentment buida.

Per una altra part, en els darrers anys també ha estat possible excavar diversos assentaments que contenen fonamentalment estructures de caràcter econòmic (sitges o altres) que depenen o estan controlades per una àrea d'hàbitat de reduïdes dimensions en comparació a l'espai ocupat per les estructures no domèstiques. L'exemple paradigmàtic d'aquest tipus d'assentaments és el que s'ha denominat establiment rural de Pontós (*fig. 5*), que al segle III-II aC conté un camp de sitges de 2,5 ha i una àrea residencial caracteritzada per la presència

de cases complexes (PONS 2002). La recerca desenvolupada a Catalunya en els darrers anys ha permès documentar la presència d'altres establiments d'aquest tipus durant el període ibèric ple, no només a l'àrea costanera, on se situen, per exemple, el Turó de la Font de la Canya o Mas d'en Gual, sinó també a l'interior de Catalunya, com seria el cas de Sant Esteve d'Olius, o l'assentament de Sant Miquel de Sorba (Montmajor, Berguedà) excavat per Serra Vilaró durant els anys 20 del segle passat (ASENSIO *ET ALII* 2008). Les estructures d'hàbitat presents en aquests tipus d'assentaments encara són poc conegudes; en el cas de Mas d'en Gual estan molt mal malmeses i afectades per la presència de rases de vinya (ASENSIO *ET ALII* 2005a: 224), i al Turó de la Font de la Canya aquestes estructures, que ocupen una superfície d'uns 1.000 metres quadrats (ASENSIO, CELA, MORER 2005: 180), encara no han estat totalment excavades i publicades. En tot cas, sembla que en general es tracta d'habitacions amb un caràcter molt més modest que les cases de Pontós. En tots aquests assentaments es considera que l'àrea dedicada a hàbitat, reduïda en relació a l'àrea de magatzem, correspondria a la residència d'un grup de població que controlaria la producció emmagatzemada i, tal vegada, en gestionaria l'intercanvi.

Les fortificacions

En el conjunt de construccions d'un assentament ibèric, el sistema defensiu és un dels elements arquitectònics que requereix un esforç més important per part de la comunitat que el va construir, ja sigui mitjançant una força coercitiva o no. Les muralles, torres o fossats són estructures monumentals que normalment requereixen d'una planificació prèvia, d'una execució acurada i d'un manteniment continuat. Per tant, és evident la rellevància arquitectònica de les fortificacions en aquests assentaments, però malgrat els treballs de síntesi relativament recents (MORET 1996) el nostre coneixement sobre els sistemes defensius ibèrics del nord-est de la península és encara reduït (SANMARTÍ *ET ALII* 2006 b).

Tanmateix, sembla evident que els treballs de fortificació dels assentaments són objecte d'una escenografia que busca difondre una imatge de poder, de prestigi i de dissuasió, i sens dubte devien tenir una forta càrrega simbòlica, com a emblema d'aquesta comunitat i/o dels seus dirigents (MORET 1998). Ara bé, cal no oblidar que les fortificacions van ser construïdes amb una funció primordial: la defensa de la comunitat contra els possibles atacs d'altres grups indígenes. Així, no hi ha dubte que aquests fortificacions no haurien estat cap mena d'obstacle per a l'exèrcit cartaginès o per a les legions romanes, ja que no podien resistir un setge, però en tot cas van ser construïdes amb anterioritat, i destinades a protegir-se de la manera de fer la guerra dels propis ibers, les incursions, els atacs per sorpresa, mitjançant la rapidesa i un armament lleuger (MORET 1996: 239-242; SANMARTÍ *ET ALII* 2006 b).

En els darrers anys no s'han produït novetats significatives sobre aquest tema, i les línies d'investigació recents passen més aviat per la revisió o represa de l'estudi dels sistemes defensius dels grans *oppida*, com el Castellet de Banyoles (Tivissa) (MORET 2008), Molí d'Espígol (Tornabous) (PRINCIPAL 2006-2007), o el Puig de Sant Andreu (Ullastret), o per l'anàlisi dels sistemes de mesura utilitzats en la seva construcció (MORET 2006b; OLMOS 2008).

Cal dir que també s'ha incrementat el nostre coneixement sobre els treballs de fortificació dels assentaments de dimensions més reduïdes, com els Vilars (Arbeca, les Garrigues), el Castellot de la Roca Roja, l'Assut, Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet, Barcelonès) o Ca n'Oliver, entre altres.

L'assentament fortificat dels Vilars evidencia el desenvolupament dels sistemes defensius de les societats ilergetes durant la primera edat del ferro. Com serà habitual en molts dels petits assentaments ibèrics fortificats, les dimensions i la superfície ocupada per les fortificacions és totalment desproporcionada respecte a la superfície ocupada pels recintes d'habitació (JUNYENT *ET ALII* 2000). A més presenta una combinació d'elements (muralla, torres circulars, fossat, "chevaux-de-frise") que el converteixen, fins al moment, en un sistema defensiu excepcional (*fig. 6*).

Per una altra banda, els treballs desenvolupats a les comarques de l'Ebre i del Baix Aragó evidencien l'existència d'àrees amb característiques pròpies pel que fa a l'arquitectura defensiva. Així, en la zona del Matarranya i de la Terra Alta s'ha identificat la presència de torres circulars aïllades datades en el segle VI aC (MORET 2006a; BEA, DILOLI, VILASECA 2005), i que semblen tenir la seva correspondència a la zona de l'Ebre, com la torre de l'ibèric antic identificada a l'Assut (DILOLI, BEA 2005) (*fig. 7*) o potser la que poc després es va aixecar en el recinte fortificat del Coll del Moro (Gandesa, Terra Alta). Aquesta documentació suggereix que les torres amb formes arrodonides tenen una llarga tradició, mentre que les torres quadrangulars semblen una relativa innovació, amb una major dificultat tècnica (MORET 1996: 209).

Igualment en el curs inferior de l'Ebre ha estat identificat un poblament caracteritzat per petits nuclis fortificats que ocupen els turons a tocar del riu a distàncies regulars, i amb muralles de barrera, fossats i torres, moltes d'elles quadrangulars (*fig. 8*), que conformen sistemes defensius sobredimensionats respecte a la superfície habitada, sobretot tenint en compte que gairebé tots aquests nuclis són inferiors als 3.000 m² (NOGUERA 2002). En són una bona mostra les desproporcionades fortificacions del Castellot de la Roca Roja (BELARTE, NOGUERA, SANMARTÍ 2002) o de l'Assut (DILOLI, BEA 2005).

Pel que fa al territori laietà, les excavacions desenvolupades recentment en els assentaments del Puig Castellar o Ca n'Oliver han tret a la llum la monumentalització de l'entrada de determinats assentaments ibèrics (FERRER, RIGO 2002; FRANCÉS *ET ALII* 2005).

Quant a la revisió dels sistemes defensius dels grans assentaments els treballs han incidit en la identificació del patró de mesura utilitzat, com per exemple en el Puig de Sant Andreu i el Castellet de Banyoles.

En el cas de la fortificació indígeta del Puig de Sant Andreu (*fig. 9*) l'anàlisi de la distància entre les torres de la muralla així com de les mateixes torres suggereix la utilització d'un sistema metrològic grec (MORET 1998: 84-85) o fins i tot la coexistència amb un peu indígena en un segon moment constructiu (OLMOS 2008: 278). Aquesta influència grega es pot assimilar fàcilment per la proximitat de l'assentament colonial d'*Emporion*.

L'origen i la cronologia de les fortificacions del jaciment ilercavó del Castellet de Banyoles sembla més complex. El sistema defensiu està constituït per un accés estret i allargat protegit per dues torres pentagonals sense parangó en els assentaments protohistòrics peninsulars (*fig. 10*). L'excepcionalitat d'aquestes torres ha fet que hagin estat successivament interpretades com a part d'un projecte arquitectònic hel·lenístic datat en el segle IV aC (PALLARÉS 1986), més tard com a un element constructiu indígena del segle III aC amb influència grega, però sense una funció estrictament defensiva (MORET 1998: 89), i finalment com a una possible construcció relacionada amb la presència romana durant la primera meitat del segle II aC (MORET 2008). És evident que la diversitat de datacions, i consegüentment del seu origen, és conseqüència de l'absència de documentació dels nivells de construcció i abandonament d'aquesta fortificació, excavada els anys 1930 i 1937. Actualment, gràcies a materials inèdits d'aquestes campanyes procedents dels nivells de destrucció d'aquestes torres, sembla que cal datar el seu abandonament en els primers anys del segle II aC.

En definitiva, l'anàlisi formal i l'estudi metrològic dels sistemes defensius ibèrics és una línia de recerca que pot identificar patrons de mesura locals o la utilització de sistemes de mesura forans, ja siguin grecs, púnics o romans, amb les implicacions consegüents.

Les tècniques constructives

Les tècniques constructives emprades en l'arquitectura ibèrica es mantenen pràcticament sense canvis al llarg de tot el període ibèric. Els materials emprats són invariablement la pedra, la terra i els elements vegetals, combinats de diverses maneres mitjançant la utilització de tècniques diverses. Puntualment, altres materials són documentats, com la calç o el guix (derivats de la pedra) per elaborar paviments i revestiments, o bé la ceràmica en l'elaboració de capes refractàries de llars i forns. Els únics canvis que es produiran al llarg de l'ibèric ple són la introducció de materials d'influència exògena com els paviments d'*opus signinum* (realitzats a base de morter de calç que conté petits fragments de ceràmica ibèrica) o el morter de calç com a revestiment. El morter de calç es documenta

des del segle IV a Ullastret (MARTÍN *ET ALII* 2004: 274), i a finals del segle III aC en jaciments com Alorda Park (ASENSIO *ET ALII* 2005b) o Mas Castellar de Pontós (PONS 2002). En aquests tres mateixos jaciments, es documenta l'*opus signinum* a finals del segle III aC.

La continuïtat en l'ús dels esmentats materials constructius perdura durant el període ibèric final i, en alguns casos, fins als inicis de la romanització (BELARTE, OLMOS, PRINCIPAL en premsa). En particular, cal destacar que en els assentaments indígenes que perduren durant els segles II-I aC no s'introdueix l'ús de la teula i del maó o, en tot cas, aquests materials són utilitzats molt puntualment. L'arquitectura de la Citerior durant els inicis de la romanització continuarà sent, en gran part, una arquitectura de terra; ara bé, durant el període romano-república es detecta un canvi en els mòduls emprats per l'elaboració de les toves, que ara es basarà en els patrons romans (BELARTE, OLMOS, PRINCIPAL en premsa).

De forma general pel que fa a les qüestions constructives, cal dir que la metodologia actual d'excavació i registre ha permès un coneixement molt més acurat dels materials i tècniques, amb un increment important de les observacions fetes sobre el terreny. Això és així especialment en el cas de l'arquitectura de terra on, en alguns casos, la realització d'anàlisis sedimentològiques i micromorfològiques ha permès una descripció molt més precisa dels processos constructius. En efecte, si en nombroses publicacions anteriors a la dècada dels 80 (o fins i tot durant aquesta dècada) es parlava de forma genèrica de "elevacions de terra" o de "murs de tova o tàpia" sense distinció, en els darrers 20 anys s'han multiplicat els exemples on l'excavació ha permès afinar molt més aquesta terminologia, tal com reflecteix la importància dedicada a les tècniques constructives en alguns treballs monogràfics (PONS 2002), fins i tot en alguns casos amb apartats dedicats a aspectes específics com la construcció amb terra (CHAZELLES 1999).

Un altre dels aspectes en els quals s'ha avançat és en la interpretació de la part superior de les construccions, tant pel que fa al càlcul de les alçades com de l'existència de pisos superiors o de la restitució de les cobertes. L'existència de pisos superiors, que ja anys enrere havia estat proposada per diversos investigadors a partir de la identificació de basaments d'escala (un bon exemple és la restitució de la casa núm. 1 de la Moleta del Remei, realitzada als anys 80 –PALLARÉS, GRACIA, MUNILLA 1986–), o de la presència, en els nivells d'enderroc, de materials provinents d'un pis superior (per exemple, a Penya de Moro –BALLBÉ *ET ALII* 1986–), ara sembla confirmar-se a partir de nous exemples, sobretot pel que fa a la documentació d'indícis estratigràfics. Això és així en el cas de la ciutadella de Calafell durant la fase de finals del segle III aC (amb fragments de *signinum* i de revestiment a base de morter de calç recuperats en nivells d'enderroc) (ASENSIO *ET ALII* 2005b) o a Estinclells (ASENSIO *ET ALII* 2009a), on s'han recuperat llars de foc fragmentades sobre paviment.

A tot això cal afegir la realització de diversos projectes d'arqueologia experimental, com el laboratori d'Arqueologia Experimental al Vendrell, la celebració d'un col·loqui centrat en aquestes qüestions (BELARTE *ET ALII* 2001), o la reconstrucció de la Ciutadella de Calafell, renovada el 2008 (*fig. 11*), que han permès avançar en aspectes com el càlcul de l'alçada dels murs, la inclinació de les cobertes, el gruix d'aquestes o el sistema d'evacuació de les aigües.

La complexitat de l'arquitectura domèstica ibèrica

Probablement una de les qüestions sobre les quals ha augmentat més el nostre coneixement és el que es refereix a l'arquitectura domèstica. Si les publicacions sobre urbanisme i arquitectura dels anys 80 descrivien la casa ibèrica com una construcció senzilla, d'una o dues estances i amb poca diversitat (GUSI, OLÀRIA 1984: 34-35; MALUQUER DE MOTES 1986: 31), els treballs desenvolupats en diferents nuclis ibèrics al llarg de les darreres dues dècades han permès identificar l'existència d'una gran diversitat pel que fa a les dimensions i estructura de les cases en les diferents àrees del món ibèric (BELARTE, BONET, SALA 2009). Pel que fa a l'àrea de Catalunya, aquesta diversitat es detecta a partir del segle IV aC i és especialment evident al segle III aC (període per al qual disposem també del major volum d'informació), si bé és possible que s'iniciés abans. Tal i com hem expressat en treballs anteriors (BELARTE 2008), l'estudi de la distribució de l'espai a l'interior dels assentaments reflecteix l'organització jeràrquica d'assentaments a què ens hem referit més amunt.

Les cases ibèriques, segons la documentació de què disposem actualment i la interpretació que se n'està fent, poden tenir superfícies que van des dels 20 m² (o lleugerament inferiors) fins a 1.000 m². Quant al nombre d'estances, les cases més simples tenen un sol espai, no compartimentat, i les més complexes estan integrades per un nombre variable que pot arribar fins a 20 estances, separades per compartimentacions internes. Naturalment, les residències de dimensions més reduïdes només posseeixen una sola estança, i la superfície d'aquestes augmenta paral·lelament al nombre d'estances. Així mateix, a les cases amb major nombre d'habitacions hi ha espais reservats a activitats concretes (cuina, magatzem, mòlta, etc.), mentre a les que tenen menys estances predominen els espais multifuncionals.

La novetat d'aquesta darrera dècada rau, com hem dit, en la confirmació de l'existència d'importantes diferències en l'ús de l'espai domèstic a l'interior d'un mateix assentament i, sobretot, en l'estudi de grans cases complexes, en jaciments com Ullastret, Castellet de Banyoles o Alorda Park.

A Ullastret, en els darrers anys s'han excavat dues cases complexes, de 1.000 m² de superfície aproximada (zona 14), estructurades al voltant de patis i compartimentades en múltiples estances, que han estat interpretades com les residències de

dues famílies gentilícies emparentades (MARTÍN *ET ALII* 2004: 265). Construïdes al segle IV aC, seran abandonades a principis del segle II aC (*fig. 3*). En el moment inicial, la Casa sud consta d'un pati i tres porxos que precedeixen tres espais coberts destinats a funcions diferenciades (residència, cuina i espai de treball). Quant a la Casa nord, estava formada per un pati i quatre espais coberts amb funcions de residència, cuina i magatzem. Ambdues cases sofreixen diverses remodelacions al llarg de la seva ocupació, sovint acompanyades de la deposició d'ofrenes rituals. Al llarg del segle III, el pati meridional passa a ser utilitzat per a activitats metal·lúrgiques, mentre que al septentrional es realitzen activitats domèstiques, com la cocció del pa. La casa Nord seguirà formada per un espai residencial acompanyat d'espais de magatzem i transformació d'aliments, mentre a la casa Sud sembla que s'hi concentren les activitats artesanals, com la metal·lúrgia.

Com ja hem esmentat més amunt, la construcció d'aquestes cases comporta la privatització d'un carrer i de l'accés a una de les torres, amb les implicacions que això suposa envers la resta de la comunitat. La revisió d'altres conjunts que havien estat excavats d'antic permet plantejar la hipòtesi que hi hagués altres residències d'aquest tipus si bé, ara per ara, no és possible assegurar quin era el nombre total d'aquestes cases ni quina en podria haver estat la distribució per barris. En tot cas, la major part de la població vivia en cases d'estructura molt més simple i de dimensions molt menors.

Quant a l'assentament d'Alorda Park (*fig. 12*), ocupat des de finals del VI fins al II aC, mostra una certa evolució en els tipus de residències al llarg del temps: durant el període ibèric antic (finals del segle VI – segle V aC), les cases semblen haver estat d'una sola estança i dimensions entorn de 20 m², si bé es conserven en estat molt fragmentari. A partir del segle IV s'hi documenten habitatges compartimentats en dues o tres estances; durant el segle III aC, la complexitat i la diversitat tipològica augmenten i les cases presenten fins a una desena d'estances (ASENSIO *ET ALII* 2005b). En aquest moment, el barri nord està ocupat per dues grans residències en les quals destaca l'existència de corredors perpendiculars a la muralla, que obren a espais descoberts (carrer, plaça o pati) i que permeten accedir a les diverses estances. La més gran i complexa d'aquestes residències, la Casa 201, amb 280 m² i un mínim de 10 estances, posseïa, almenys sobre una part de la seva superfície, un pis superior. Els nivells d'enderroc d'alguns d'aquests recintes contenen fragments de revestiments de calç i, sobretot, de paviments d'*opus signinum* sens dubte procedents del terra de la segona planta de l'edifici. Sembla que el conjunt es pot interpretar com un gran edifici unitari, de gran complexitat interna, que compta amb una ala residencial amb una alçada superior i unes estances annexes de funcionalitat poc precisa però, probablement, amb un caràcter de servei (ASENSIO *ET ALII* 2005b).

En aquesta fase, el barri sud del jaciment està ocupat per cases més modestes, si bé també consten d'una certa complexitat: la majoria d'elles té més de dues estances i un bon nombre d'aquestes se situa entre els 40 i els 60 m² de superfície. Això evidencia la distinció entre les residències del barri nord, que correspondrien a les elits, i les cases del barri sud.

Un altre exemple interessant és el Castellet de Banyoles, on els treballs d'excavació en curs des de 1999 (ASENSIO, MIRÓ, SANMARTÍ 2002 i 2005) han permès documentar dos barris a l'àrea occidental del jaciment (*fig. 2; fig. 13*). Al barri nord-oest, destaquen tres grans construccions (edificis 1 a 3) amb superfícies de 300-310 m², 350-360 m² i 250 m², respectivament. Els tres edificis responen a un esquema constructiu homogeni, amb un ampli pati o espai obert a la part davantera, des del qual es comuniquen un nombre de recintes (entre 6 i 8) de planta rectangular allargada, de disposició variable; normalment, des del pati s'accedeix a una estança rectangular allargada, que permet d'entrar a la resta d'espais, de planta igualment allargada, i de les quals, per a cada edifici, sempre hi ha només una (normalment la més gran) que presenta llar de foc en el seu interior. L'escassetat del material documentat *in situ* dificulta una anàlisi funcional dels espais; no obstant, aquests han estat interpretats com les residències de famílies que pertanyen als grups dirigents de la zona, a partir de les seves dimensions i estructura (ASENSIO, MIRÓ, SANMARTÍ 2005).

Els altres edificis documentats en aquest barri presenten dimensions més reduïdes i, en canvi, posseeixen una major quantitat d'estructures domèstiques al seu interior, el que suggereix una major concentració d'activitats, i indica tal vegada la realització d'activitats artesanals. Així mateix, les cases documentades fins al moment al barri central presenten una estructura més simple i superfícies més modestes, entorn dels 70-75 m² i amb dimensions força regulars.

La coexistència de diferents tipus de cases es documenta en assentaments de distintes categories, tant en els de caràcter urbà (ja hem vist el cas d'Ullastret o el de Castellet de Banyoles) com en els nuclis de dimensions més modestes, cas de Calafell o de Mas Castellar de Pontós (PONS 2002), si bé no en tots els casos les diferències entre unes cases i altres són tan acusades.

En aquest sentit, l'excavació recent de l'assentament dels Estincells, un vilatge fortificat abandonat a finals del segle III aC, mostra l'existència de tres tipus de cases, ben diferents entre ells pel que fa a llur estructura i dimensions (*fig. 4*). Així, els excavadors distingeixen entre un tipus 1, amb una sola estança i superfícies de tan sols entre 10 i 12 m², un tipus 2, de superfície mitjana de 33 m² i compartimentades en dues estances, i un tipus 3, amb superfícies entre 50 i 60 m², i dividides en 3 o 4 estances (ASENSIO ET ALII 2009a). La coexistència d'aquests tres tipus de cases indica, sens dubte, l'existència d'una jerarquització així com de diferències socials entre els ocupants d'aquestes cases, destacant so-

bretot les reduïdes dimensions i simplicitat de les cases del tipus 1 en relació als altres dos. De tota manera, totes aquestes cases tenen planta trapezoïdal i estan adossades les unes a les altres sense que cap d'elles destaquí per la seva ubicació dins el poblat; les cases del tipus 3 destaquen per les seves majors dimensions però no per la utilització d'elements arquitectònics o materials constructius diferents de les altres. La situació que reflecteix el nucli dels Estinclells és similar a la que presenten altres assentaments interpretats com a aldees fortificades, com puguin ser Moleta del Remei (Alcanar, Montsià), o Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet. En aquest darrer jaciment, ocupat entre mitjans del segle V i el segle III aC, els treballs d'excavació dels últims anys mostren, en línies generals, dos grans tipus d'habitatges: un primer grup, amb superfícies entre 11 i 20 m² i sense compartimentacions; i un segon grup integrat per cases de majors dimensions, entre 20 i 42 m² de superfície i formades per dues o tres estances. Segons els seus excavadors, no hi ha una relació entre les activitats documentades entre un tipus i un altre de casa, ni tampoc es detecten diferències entre els materials d'unes residències i altres (FERRER, RIGO 2002). L'única diferència seria, doncs, que els habitatges d'una estança serien espais multifuncionals mentre que, en les cases més grans, les activitats se separen per estances.

“Edificis singulars”: temples, llocs de reunió o residències?

L'existència d'edificis que, per alguns aspectes de la seva arquitectura, dimensions o materials mobles associats, es diferenciaven clarament dels edificis de funció estrictament domèstica, ha cridat l'atenció dels investigadors des dels inicis de la recerca sobre el món ibèric. Entre aquestes construccions cal esmentar, per exemple, l'edifici públic de Burriac o l'Edifici Singular de Tornabous, per als quals la funció proposada ha anat variant de lloc de culte a lloc de reunió, segons els investigadors.

A partir de la documentació disponible actualment, i tenint en compte l'existència de grans residències en assentaments ibèrics d'una certa entitat, ocupades per les elits locals, aquests edificis públics semblarien relacionats amb aquestes elits, i es considera com a més probable que es tractés de llocs de reunió social.

En el cas de l'Edifici Públic de Burriac, aquest consisteix, com és ben sabut, en un espai dotat d'una gran llar de foc amb dues bases de columna sòlidament falcades a banda i banda de la llar. La recent revisió realitzada per Dolors Zamora apunta cap a la possibilitat que l'anomenat edifici no fos tal sinó que formés part d'una construcció més gran, vinculada a les elits, i amb caràcter residencial (ZAMORA 2007: 92).

Quant a l'edifici singular de Tornabous, el reestudi realitzat recentment per Meritxell Monrós (MONRÓS 2010) apunta en la mateixa direcció. Alguns dels elements documentats en aquest edifici, com ara la llar de foc central amb restes

de fauna i ceràmica associada al consum de líquids al llarg del segle IV i III aC, les dues bases de columna que s'afegeixen al segle III a banda i banda de l'accés, o la presència de revestiments pintats, no necessàriament impliquen la funció de temple o santuari que tradicionalment s'havia donat a l'edifici. Segons Monrós, "l'edifici singular" podria haver estat la residència d'un cabdill local, on els indicis de banquets suggereixen la celebració de reunions col·lectives, tal vegada per ratificar el paper d'aquests cabdills en la societat, que implicarien el consum d'aliments i de líquids, i que no necessàriament tindrien un caràcter religiós.

Al Castellet de Banyoles s'ha excavat recentment un edifici, situat al barri central, amb uns trets que l'allunyen de l'arquitectura ibèrica durant el segle III aC (*fig. 14*). Es tracta d'una construcció central pràcticament quadrada, amb un petit recambró a l'angle oriental i una avantsala allargada al costat sud-oest. Tot i que la gran sala quadrada limita amb el carrer, és segur que no hi comunicava. El cos central de l'edifici està envoltat per un corredor en forma d'U, que conserva part d'un enllosat de pedra i que era accessible des de l'exterior a través d'una porta oberta en el mur septentrional de l'ala sud-oriental, aparentment l'únic accés a l'edifici des del carrer. L'estança central destaca per les peculiaritats del seu agençament intern, caracteritzat per tres fileres de tovots que s'adossen a la cara interna dels murs, i deixant al centre del recinte un espai rectangular dotat d'un paviment de terra endurit intencionalment amb foc, al centre del qual es conserven les restes, molt malmeses, d'una gran llar i una basa de columna. L'estructura de tovots s'interromp a la part central del mur sud-oest, tal vegada per la presència d'una porta. L'estructura de l'edifici és radicalment diferent de la resta de cases documentades al Castellet de Banyoles. Exclòs que es tracti d'un habitatge, només resta una opció: que sigui un edifici comunitari, relacionat amb el desenvolupament de funcions administratives, religioses o polítiques, sense que resulti possible triar clarament entre aquestes tres possibilitats, que per una altra part tampoc no són excloents. En tot cas, sembla clar que la gran sala quadrada, amb el seu espai perimetral pavimentat amb toves i la llar central té una estructura apropiada com a lloc de congregació i, potser, de consum comunitari d'aliments. Això i altres elements podrien fer pensar en la celebració en aquest lloc de cultes místics i rituals iniciàtics, però només es tracta d'una hipòtesi, de ben difícil comprovació. La interpretació d'aquest edifici ha de tenir també en compte, finalment, l'existència al davant d'un gran espai obert fins a les façanes de l'edifici 4 i de la bateria septentrional de cases. Aquest gran espai sembla concebut per a permetre la congregació d'un nombre important de persones i, per tant, per a funcions de caràcter probablement de caràcter polític i religiós (ÁLVAREZ ET ALII 2008: 94-97).

L'ocupació periurbana dels assentaments

La visió tradicional dels assentaments ibèrics com a entitats tancades per muralles i delimitades per aquestes s'ha anat trencant en els darrers anys a mida que ha estat possible documentar, a l'exterior dels principals nuclis de poblament, estructures vinculades a aquests. El conjunt d'informacions existents sobre l'ocupació periurbana dels assentaments ibèrics han estat recollits recentment a Tarragona en el marc d'un col·loqui internacional¹. Cal dir, però, que a l'àrea de Catalunya, l'escàs coneixement dels nuclis urbans o de primer ordre comporta que, lògicament, les informacions sobre els espais extramurs siguin encara reduïdes.

La ciutat ibèrica que més informació ha proporcionat fins el moment actual en aquest sentit és Ullastret, que compta des de fa anys amb un projecte destinat a la recerca sobre l'àrea periurbana, i que ha permès documentar una densa ocupació d'aquest espai perifèric de la ciutat en un radi de 500 metres, ocupació que ja havia estat detectada pels treballs de Miquel Oliva (PLANA, MARTÍN 2001). En aquest sentit, recentment ha estat publicada l'excavació d'un barri artesanal extramurs a l'àrea denominada Gou-Gorg d'en Batlle, en la qual s'ha documentat un conjunt de sitges, fosses i habitacions, en funcionament durant el període ibèric ple. Pel que fa a la interpretació funcional d'aquest conjunt, destaca la presència d'escòries de ferro, que suggereix l'existència d'un taller metal·lúrgic no identificat. La resta d'estructures fan pensar igualment en espais de treball; així mateix, sembla que les habitacions no tindrien caràcter domèstic, donada l'absència de llars de foc (MARTÍN *ET ALII* 2008).

En el cas de Tarragona, el barri portuari documentat en els darrers anys i al qual hem fet esment anteriorment s'ha d'interpretar molt probablement com una ocupació periurbana que, segons David Bea, estaria apartat del nucli de l'assentament protohistòric (BEA 2008: 165). De la mateixa manera, el conjunt de sitges de Montjuïc correspondria probablement a una ocupació extramurs, tot i l'escàs coneixement que tenim de la ciutat de la qual depenien.

Finalment, a la ciutat ilergeta de Molí d'Espígol de Tornabous, cal esmentar la descoberta, de manera fortuïta, en una de les parcel·les annexes a l'assentament, d'un conjunt de forns metal·lúrgics i sitges datables de l'ibèric ple, interpretades com a pertanyents a un barri artesanal extramurs².

1. Col·loqui "El paisatge periurbà durant la Protohistòria i l'Antiguitat a la Mediterrània Occidental" celebrat a l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica del 6 al 8 de maig de 2009.

2. Segons comunicació presentada per David Asensio i Jordi Principal en el marc del Col·loqui Internacional "El paisatge periurbà..." (veg. nota 1).

Consideracions finals

En aquest article hem intentat recollir les línies d'investigació actuals així com algunes de les aportacions que ha fet la recerca arqueològica en les darreres dècades per al coneixement dels assentaments i l'urbanisme ibèrics a Catalunya. El conjunt d'aportacions han permès un nou coneixement de la societat ibèrica de l'àrea septentrional, i en general mostren que aquesta societat era més complexa que el que tradicionalment s'havia considerat. Com s'ha comentat, un dels aspectes en els que més s'ha aprofundit és en el coneixement del sistema de poblament que, més enllà del tradicional concepte de "poblat" o "*oppidum*", es presenta com altament jerarquitzat i organitzat amb diferents nivells, que comencen a diferenciar-se ja durant el període ibèric antic i que es consoliden durant l'ibèric ple; aquesta estructura de poblament ha estat interpretada com un indicatiu de l'existència d'estructures institucionals complexes o, el que és el mateix, com la prova de l'existència d'estats arcaics (SANMARTÍ *ET ALII* 2006 a, 155).

La recerca arqueològica recent ha permès aprofundir en l'anàlisi de la diferenciació social a partir de l'estudi de l'espai domèstic; així, en els darrers anys s'ha començat a conèixer l'existència de residències complexes al costat d'altres cases més senzilles. La complexitat d'aquesta societat és reflectida també per la presència d'imponents sistemes defensius. Finalment, estudis recents mostren de forma cada cop més clara l'existència d'un ús racional i planificat de l'espai, incloent l'ús de patrons metroològics propis combinat amb l'adopció de sistemes procedents d'altres indrets de la Mediterrània.

Al coneixement de tots aquests aspectes al voltant de la societat ibèrica ha contribuït no només la recerca en jaciments de nova intervenció sinó la revisió de documentació procedent d'excavacions antigues, la represa dels treballs en alguns jaciments excavats d'antic, i la revisió de certs conceptes a l'entorn de l'estudi dels assentaments: és el cas dels "edificis singulars" considerats com a temples, o fins i tot el propi concepte de "poblat" com a terme genèric aplicable a qualsevol assentament ibèric.

Tot i que el coneixement d'aquests aspectes no és uniforme tant des del punt de vista geogràfic (la documentació disponible actualment és molt més abundant per a la costa catalana que per a l'interior) com cronològic (disposem de molta més documentació per al període ibèric ple que per al període ibèric antic), tot apunta cap a un increment de la jerarquització social al llarg del període ibèric ple (consolidació del sistema de poblament amb diferents nivells; aparició de residències complexes), acompanyat d'un augment en la producció agrícola (que es reflecteix en l'aparició d'un gran nombre d'establiments amb funcions econòmiques especialitzades i que sovint contenen abundants estructures d'emmagatzematge).

En aquest context, i tenint en compte l'escassetat d'informació procedent del món funerari en època ibèrica (sobre el qual no s'han obtingut novetats en els darrers anys), la caracterització dels assentaments, l'anàlisi dels seus components interns així com la seva relació amb l'entorn continuen sent la principal font d'informació sobre les societats ibèriques, en particular sobre el procés de formació i consolidació dels estats arcaics ibèrics.

Aquest procés es veurà trencat amb la romanització, etapa en la qual també ha incidit la recerca recent; a partir de finals del segle III aC, es produeix la destrucció o abandonament de nombrosos assentaments, si bé, com hem vist, hi ha una certa continuïtat de poblament encara durant els segles II-I aC, ja dins d'una òrbita romana.

BIBLIOGRAFIA

- ADSERIAS, M., BURÉS, L., MIRÓ, M. T., RAMON, E. (1993): "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3: 177-227.
- ÁLVAREZ, R., ASENSIO, D., JORNET, R., MIRÓ, M.T., SANMARTÍ, J. (2008): "Residències aristocràtiques al món ibèric septentrional. El cas del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre, Tarragona)", a *La cámara de Toya y la arquitectura monumental ibérica*, Madrid: 87-102.
- ASENSIO, D., BELARTE, C., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. (1998): "Paisatges ibèrics. Tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori a la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple", a *Los iberos, príncipes de occidente*, Fundación "La Caixa", Barcelona: 373-385.
- ASENSIO, D., CARDONA, C., FERRER, C., MORER, J., POU, J., CHOREN, J., CALDUCH, N. (2008): "L'hàbitat i camp de sitges ibèric de Sant Esteve d'Olius (Solsonès)", *Tribuna d'Arqueologia* 2007: 149-168.
- ASENSIO, D., CARDONA, C., FERRER, C., GARCIA-DALMAU, C., MORER, J., POU, J., SAULA, O. (2009a): "L'arquitectura domèstica en el nucli fortificat ilergeta dels Estinclells (Verdú, l'Urgell), segle III aC", a M. C. BELARTE (ed. cient.): *L'espai domèstic i l'organització de la societat a la protohistòria de la Mediterrània occidental (Ier mil·lenni). Actes de la IV Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell - Tarragona, 6 al 9 de març de 2007)*, Arqueomediterrània, 11: 125-142.
- ASENSIO, D., CELA, X., MIRÓ, C., MIRÓ, M., REVILLA, E. (2009b): "El nucli ibèric de Montjuïc. Les sitges de Magòria o del Port de Barcelona", *Quarhis*, Època II, Any 2009, núm. 5: 14-85.
- ASENSIO, D., CELA, X., MORER, J. (2005): "El jaciment protohistòric del Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès): un nucli d'acumulació d'excedents agrícoles a la Cossetània (segle VII-III aC)", *Fonaments*, 12: 177-195.
- ASENSIO, D., MIRÓ, M., SANMARTÍ, J. (2002): "El nucli ibèric del Castellet de Banyoles: un estat de la qüestió", a *I Jornades d'Arqueologia. Ibers a l'Ebre. Recerca i Interpretació. Tivissa, 23 i 24 de novembre de 2003*, Il·lencavònia 3, Ribera d'Ebre: 185-203.
- ASENSIO, D., MIRÓ, M., SANMARTÍ, J. (2005): "Darreres intervencions arqueològiques al Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre): una ciutat ibèrica en el segle III aC", a *Món Ibèric als Països Catalans, XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, vol. 1: 615-627.
- ASENSIO, D., JORNET, R., LÓPEZ, D., MORER, J. (2005a): "La troballa d'una màscara grotesca de terra cuita en el jaciment ibèric de Mas d'en Gual (el Vendrell, Baix Penedès)", *Fonaments*, 12: 223-233.
- ASENSIO, D., MORER, J., POU, J., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. (2005b): "Evidències arqueològiques del procés d'emergència d'èlites aristocràtiques a la ciutadella ibèrica d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)", a *Món Ibèric als Països Catalans, XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, vol. 1: 597-613.
- BALLBÉ, X., BARBERÀ, J. BARRIAL, O. FOLCH, J., MENÉNDEZ, X., MIRÓ, C., MIRÓ, M.T., MIRÓ, N., MOLIST, N., SOLIAS, J. M. (1986): "Distribución del espacio en el poblado ibérico de la Peña del Moro de Sant Just Desvern (Baix Llobregat)", *Arqueología Espacial (Coloquio sobre el microespacio)*, 9. Seminario de Arqueología y Etnología Turolonse, Teruel: 303-320.
- BEA, D. (2008): "El port romà de Tarraco. Aportacions historiogràfiques i noves interpretacions. La intervenció arqueològica als solars de l'U.A. 15 de Tarragona (Tarragonès)", *Citerior*, 4: 149-185.
- BEA, D., DILOLI, J., VILASECA, A. (2005): "El Turó del Calvari (Vilalba dels Arcs, Terra Alta). Un edifici cultural de la primera edat del ferro al curs inferior de l'Ebre", *Tribuna d'Arqueologia* 2002-03: 23-51.
- BELARTE, M. C., BONET, H., SALA, F. (2009): "L'espai domèstic i l'organització de la societat ibèrica: els territoris de la franja mediterrània", a M. C. Belarte (ed. cient.): *L'espai domèstic i l'organització de la societat a la protohistòria de la Mediterrània occidental (Ier mil·lenni). Actes de la IV Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell - Tarragona, 6 al 9 de març de 2007)*, Arqueomediterrània, 11: 93-123.

- BELARTE, M. C., OLMOS, P., PRINCIPAL, J. (en premsa): “¿Los romanos “iberizados”? Aportaciones romanas y tradiciones indígenas en la Hispania Citerior mediterránea”, a *Incontri tra culture nel mondo mediterraneo antico* - XVII Congresso Internazionale di Archeologia Classica. Roma, 22-26 settembre 2008.
- BERMÚDEZ, X., CRUELLS, J., GONZÁLEZ, M. A., MORELL, N., PRINCIPAL, J. (2005): “El jaciment iberoromà de Monteró 1 (Camarasa, la Noguera). Resultat de les primeres intervencions”, a *Món Ibèric als Països Catalans, XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, vol. 1: 455-466.
- BONET, H., MATA, C. (2001): “Organización del territorio y poblamiento en el País Valenciano”, a BERROCAL-RANGEL, L. GARDES, P.: *Entre celtas e iberos. Las poblaciones protohistóricas de las Galias e Hispania*. Real Academia de la Historia – Casa de Velázquez: 175-186.
- DÍAZ, M. (2008): “Noves evidències de l'urbanisme romà i ibèric a l'àrea portuària de la ciutat”, *Tribuna d'Arqueologia* 2007: 169-194.
- DILOLI, J., BEA, D. (2005): “L'urbanisme d'època ibèrica al Baix Ebre: l'assentament de l'Assut de Tivenys”, *Butlletí Arqueològic de Tarragona*, V, 27: 5-46.
- FERRER, C., RIGO, A. (2002): *Puig Castellar. Els Ibers a Santa Coloma de Gramenent. 5 anys d'investigació arqueològica (1998-2002)*. Monografies Locals, 2. Museu Torre Balldovina, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.
- FRANCÉS, J., SALA, O., GUÀRDIA, M., HERNÁNDEZ, J., ASENSIO, D. (2005): “Aproximació a l'evolució urbanística del poblat laietà del Turó de Ca n'Oliver (s. VI-I aC)”, a *Món Ibèric als Països Catalans, XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, vol. 1: 479-512.
- GARCIA, J., MARTÍN, A., CELA, X. (2000): “Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de Iluro (*Hispania Tarraconensis*)”, *Empúries* 52: 29-54.
- GRAU MIRA, I. (2002): *La organización del territorio en el área central de la Contestania Ibérica*, Universidad de Alicante.
- GUSI, F., OLÀRIA, C. (1984): *Arquitectura del mundo ibérico*, Castellón, Consejo de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de La Comunidad Autónoma Valenciana.
- JUNYENT, E., TARTERA, E., LÓPEZ, J. B., LAFUENTE, A., ALONSO, N. (2000): “La fortaleza de Arbeca: el proyecto ‘Vilars 2000’: investigación, recuperación y socialización del conocimiento del patrimonio”, *Trabajos de prehistoria* 57, 2: 161-173.
- LLINÀS, J., MERINO, J., MONTALBÁN, C. (2005): “El poblat ibèric del Turó Rodó (Lloret de Mar, La Selva)” a *Món Ibèric als Països Catalans, XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, vol. 1: 401-409.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1976): “Panorama general de la problemática sobre el urbanismo prerromano en la Península Ibérica” a *Symposion de Ciudades Augústeas*, Saragossa: 10-27.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1982): “Los núcleos de población prerromana”, a *Vivienda y urbanismo en España*, Banco Hipotecario de España: 11-33.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1986): *Arquitectura i urbanisme ibèrics a Catalunya*. Barcelona, Institut d'Arqueologia i Prehistòria, Universitat de Barcelona.
- MARTÍN, A., CASAS, S., CODINA, F., MARGALL, J., DE PRADO, G. (2004): “La zona 14 de l'oppidum del Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Un conjunt arquitectònic dels segles IV i III aC”, *Cypsela*, 15: 265-284.
- MARTÍN, A., PLANA, R., CODINA, F., GAY, C. (2008): “El jaciment del camp d'en Gou-Gorg d'en Batlle, un barri periurbà de l'oppidum d'Ullastret (Baix Empordà)”, *Cypsela*, 17: 161-183.
- MERCADO, M., RODRIGO, E., FLÓREZ, M., PALET, J. M., GUITART, J. (2008): “El castellum de Can Tacó/Turó d'en Roïna (Montmeló-Montornès del Vallès, Vallès Oriental) i el seu entorn territorial”, *Tribuna d'Arqueologia* 2007: 195-212.
- MONRÓS, M. (2010): “L'edifici singular de la ciutat ibèrica del Molí d'Espígol (Tornabors, l'Urgell): interpretació i funcionalitat”, *Cypsela*, 18: 213-225.

- MORET, P. (1996): *Les fortifications ibériques. De la fin de l'âge du Bronze à la conquête romaine*, Collection de la Casa de Velázquez, 56, Madrid.
- MORET, P. (1998): "‘Rostros de piedra’. Sobre la racionalidad del proyecto arquitectónico de las fortificaciones urbanas ibéricas", *Actas del Congreso Internacional, Los Iberos. Principes de Occidente*: 83-92.
- MORET, P. (2006a): "Torres circulares del Bajo Aragón y zonas vecinas: hacia la definición de un modelo regional", a Oliver, A.: *Arquitectura defensiva. La protección de la población y el territorio en época ibérica*, Sociedad Castellonense de Cultura, Castelló de la Plana: 187-218.
- MORET, P. (2006b): "Architecture indigène et modèles hellénistiques: les ambiguïtés du cas ibérique", *L'hellenisation en Méditerranée Occidentale au temps des guerres puniques* (260 – 180 av. J.-C.): 207-227.
- MORET, P. (2008): "A propos du Castellet de Banyoles et Philon de Byzance: une nécessaire palinodie", *Salduie* 8: 193-216.
- NOGUERA, J. (2002): *Ibers a l'Ebre*. X Premi d'Assaig Artur Bladé Desumvila, Col·lecció Daliner, núm. 3. Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- NOGUERA, J. (2006): *Gènesi i evolució de l'estructura del poblament ibèric en el curs inferior del riu Ebre: la Il·lucavònia septentrional* [en línia]. Barcelona, 2006.
<<http://www.tesisenxarxa.net/TDX-0627107-104522>>
- OLMOS, P. (2008): "Adaptació metrological grega en l'arquitectura ibèrica de Catalunya: Puig de Sant Andreu d'Ullastret i Mas Castellar de Pontós", *Cypsela*, 17: 273-285.
- PALLARÉS, R. (1986): "Dos elements de filiació grega del segle IV aC. a l'assentament ibèric del Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre", *VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*: 281-288.
- PALLARÉS, R., GRACIA, F., MUNILLA, G. (1986): "Modelo de reconstrucción del hábitat nº 1 del poblado ibérico de La Moleta del Remei", *Arqueología Espacial (Coloquio sobre el microespacio)*, 9, Seminario de Arqueología y Etnología Turolese, Tàrragona: 271-284.
- PLANA, R., MARTÍN, A. (2001): "L'organització de l'espai rural entorn de l'oppidum d'Ullastret: formes i dinàmica del poblament" a Martín, A., Plana, R.: 2001. *Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània occidental. Actes de la taula rodona celebrada a Ullastret del 25 al 27 de maig de 2000*, Monografies d'Ullastret, 2, Girona: 157-176.
- PONS, E. (dir.) (2002): *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà): un complex arqueològic d'època ibèrica: excavacions 1990-1998*. Sèrie Monogràfica Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 21, Girona.
- PRINCIPAL, J. (2006-2007): "Els orígens preibèrics del Molí d'Espígol (Tornabous, Urgell): establiment i evolució de l'hàbitat durant la primera edat del ferro", *Revista d'Arqueologia de Ponent* 16-17: 111-128.
- SANMARTÍ, J. (2001a): "Territoris i escales d'integració política a la costa de Catalunya durant el període ibèric ple (segles IV-III aC)", *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània occidental. Taula Rodona d'Ullastret*, Monografies d'Ullastret, 2, Girona: 23-38.
- SANMARTÍ, J. (2001b): "La formació i desenvolupament de les societats ibèriques a Catalunya". *Butlletí Arqueològic de la Societat Arqueològica Tarraconense* V, 23: 101-32.
- SANMARTÍ, J., ASENSIO, D., BELARTE, M. C., MARTÍN, A., SANTACANA, J. (2006 a): "La iberització de la Catalunya costanera i central", a BELARTE, M. C., SANMARTÍ, J. (eds.): *De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani occidental. Homenatge a Miquel Cura. Actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, 25 al 27 de novembre de 2004)*. Arqueomediterrània, 9: 145-163.
- SANMARTÍ, J., BERMÚDEZ, X., NOGUERA, J., ROS, A. (2006 b): "Anàlisi comparativa del component geoestratègic i l'arquitectura defensiva en els territoris de la costa centre-meridional de Catalunya. Evidències d'una societat en conflicte", a Oliver, A.: *Arquitectura defensiva. La protección de la*

- población y el territorio en época ibérica*, Sociedad Castellonense de Cultura, Castelló de la Plana: 167-186.
- SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. (1994): "L'urbanisme protohistòric a la costa de Catalunya", *Cota Zero*, 10: 27-37.
- ZAMORA, D. (2007): *L'oppidum de Burriac. Centre de poder polític de la Laietània ibèrica*. Laietània 17.

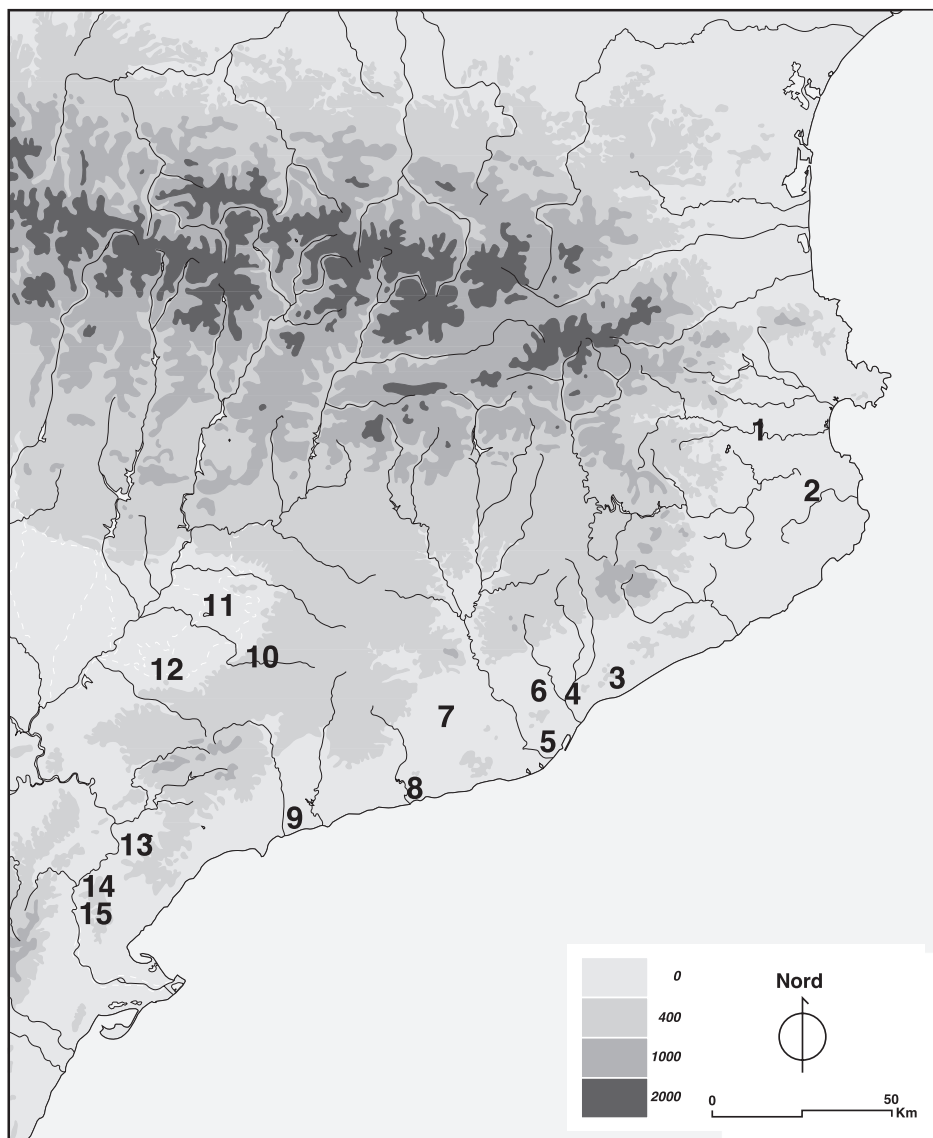
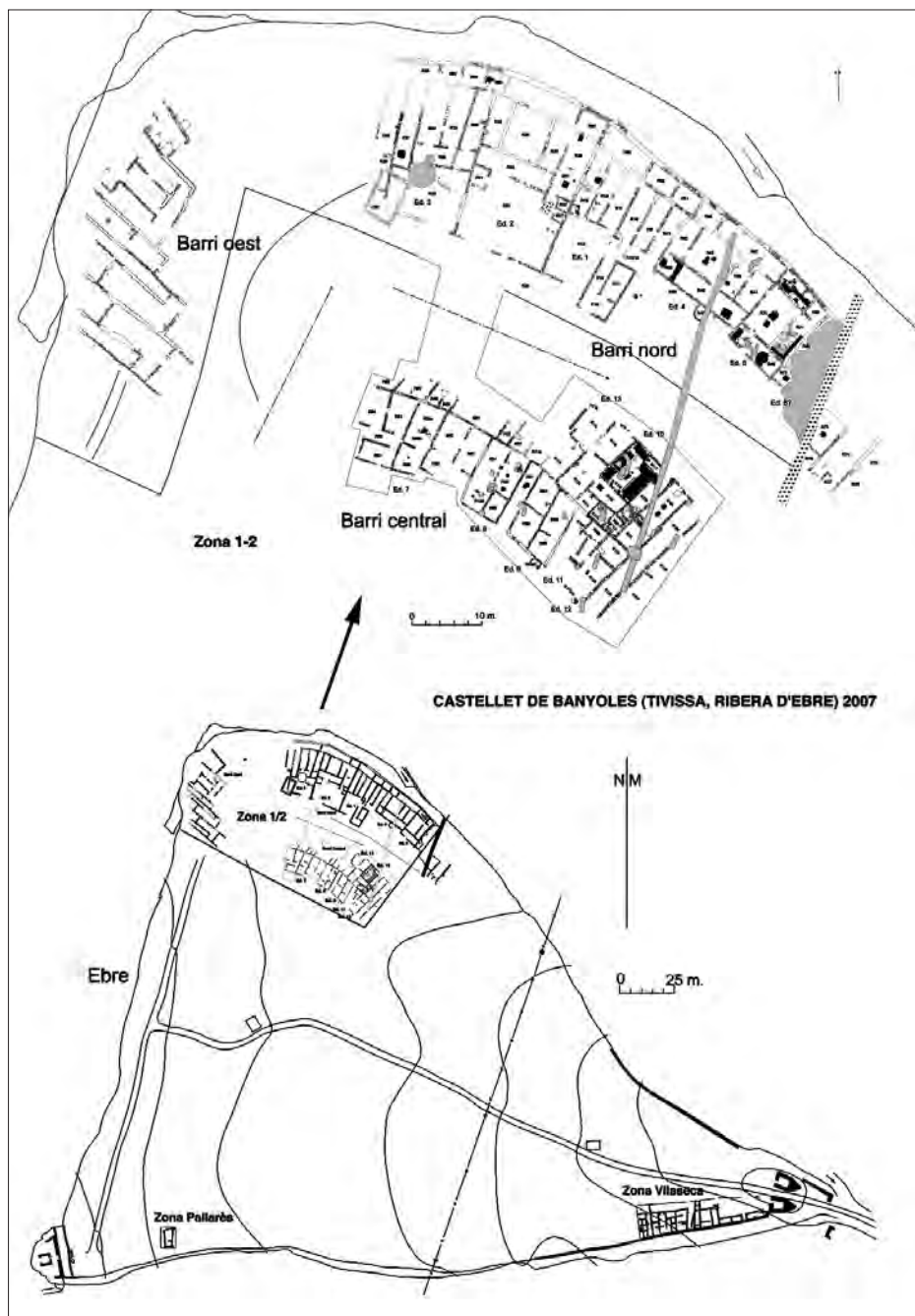

Figura 1. Mapa de Catalunya amb la situació dels principals jaciments esmentats en el text.

1. Mas Castellar (Pontós, Alt Empordà); 2. Puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà); 3. Burriac (Cabreria de Mar, Maresme); 4. Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet, Barcelonès); 5. Montjuïc (Barcelona, Barcelonès); 6. Turó de Ca n'Oliver (Cerdanyola, Vallès Occidental); 7. Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès); 8. Alorda Park (Calafell, Baix Penedès); 9. Tarragona (Tarragonès); 10. Els Estinclells (Verdú, Urgell); 11. Molí d'Espígol (Tornabous, Urgell); 12. Els Vilars (Arbeca, les Garrigues); 13. Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre); 14. Castellet de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre); 15. L'Assut (Tivenys, Baix Ebre).

*Figura 2. Planta general del Castell de Banyoles de Tivissa
(cedida per D. Asensio, M. Miró i J. Sanmartí).*

Figura 3. Vista aèria de la zona 14 del Puig de Sant Andreu d'Ullastret (foto: A. Martín).

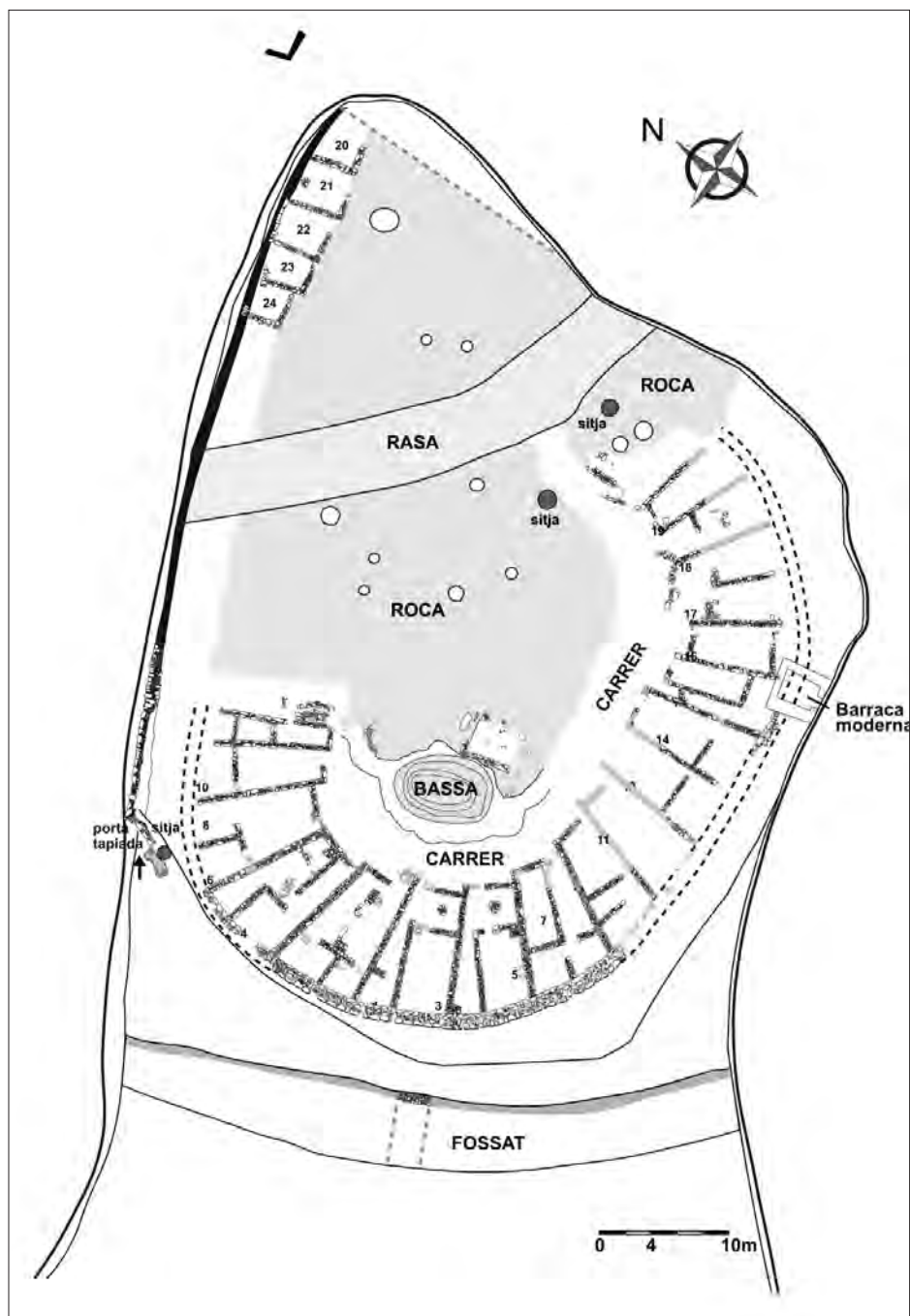

Figura 4. Planta general de l'assentament d'Estincells (segons Asensio et alii 2009: 27, figura 3).

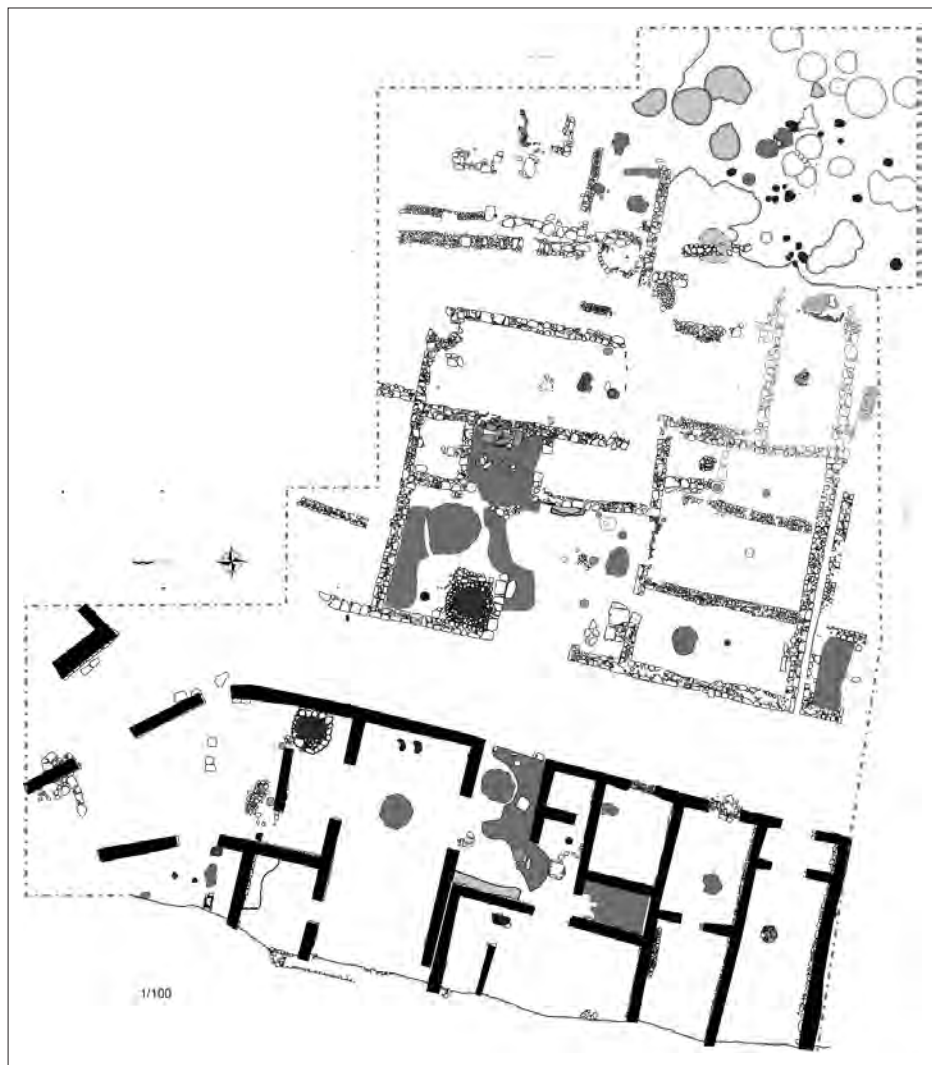

Figura 5. Planta general del jaciment de Pontós (cedida per E. Pons).

Figura 6. Foto aèria del jaciment ilerget dels Vilars d'Arbeca (foto: Vilars 2000).

Figura 7. Foto aèria del jaciment de l'Assut de Tivenys (cedida per GRESEPIA – URV).

Figura 8. Interior de la torre del Castellot de la Roca Roja de Benifallet.

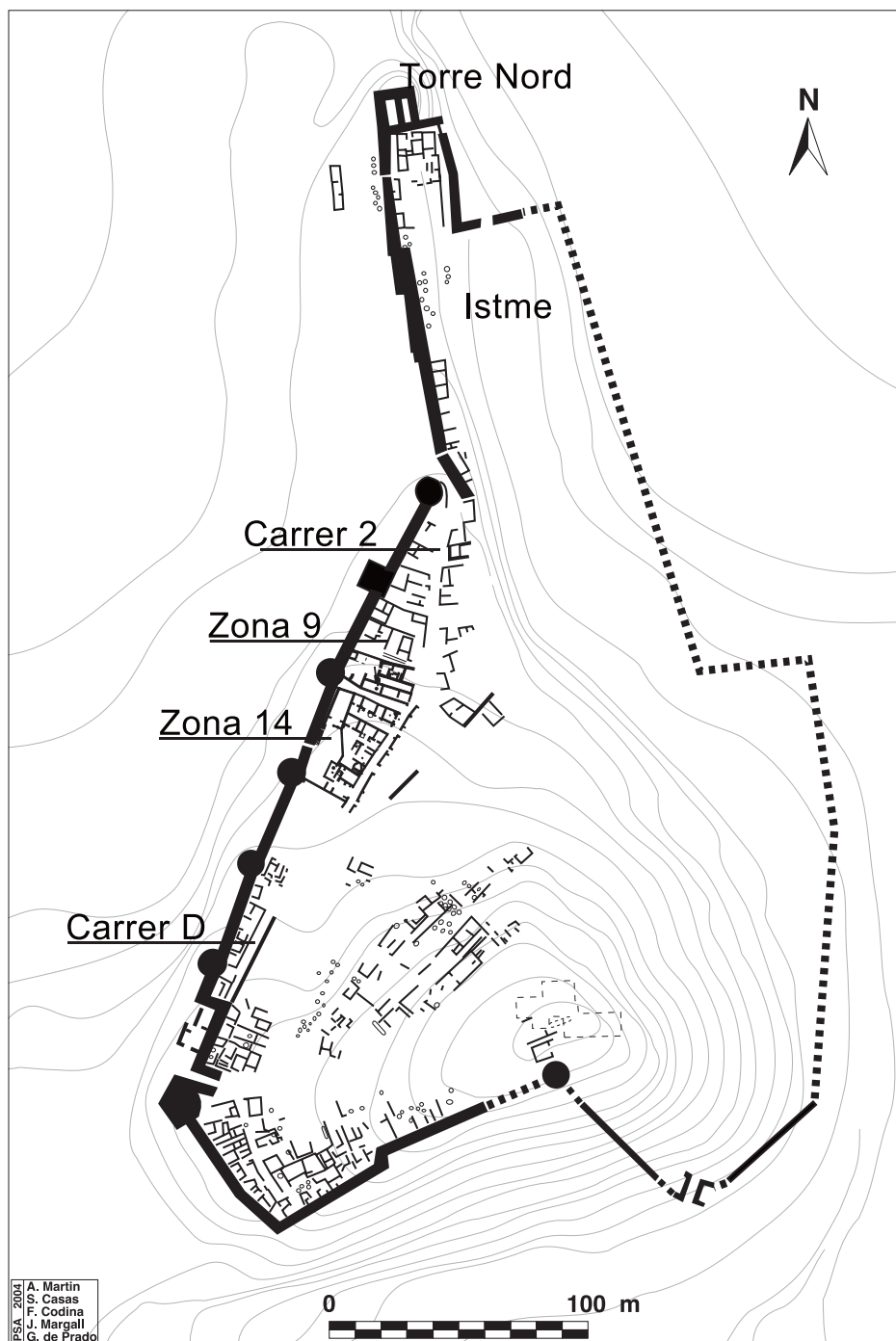

Figura 9. Planta general del Puig de Sant Andreu d'Ullastret (cedida per Aurora Martín).

Figura 10. Vista aèria del sistema defensiu del Castell de Banyoles de Tivissa.

Figura 11. Vista de la Ciutadella ibèrica de Calafell, un cop renovada la museografia.

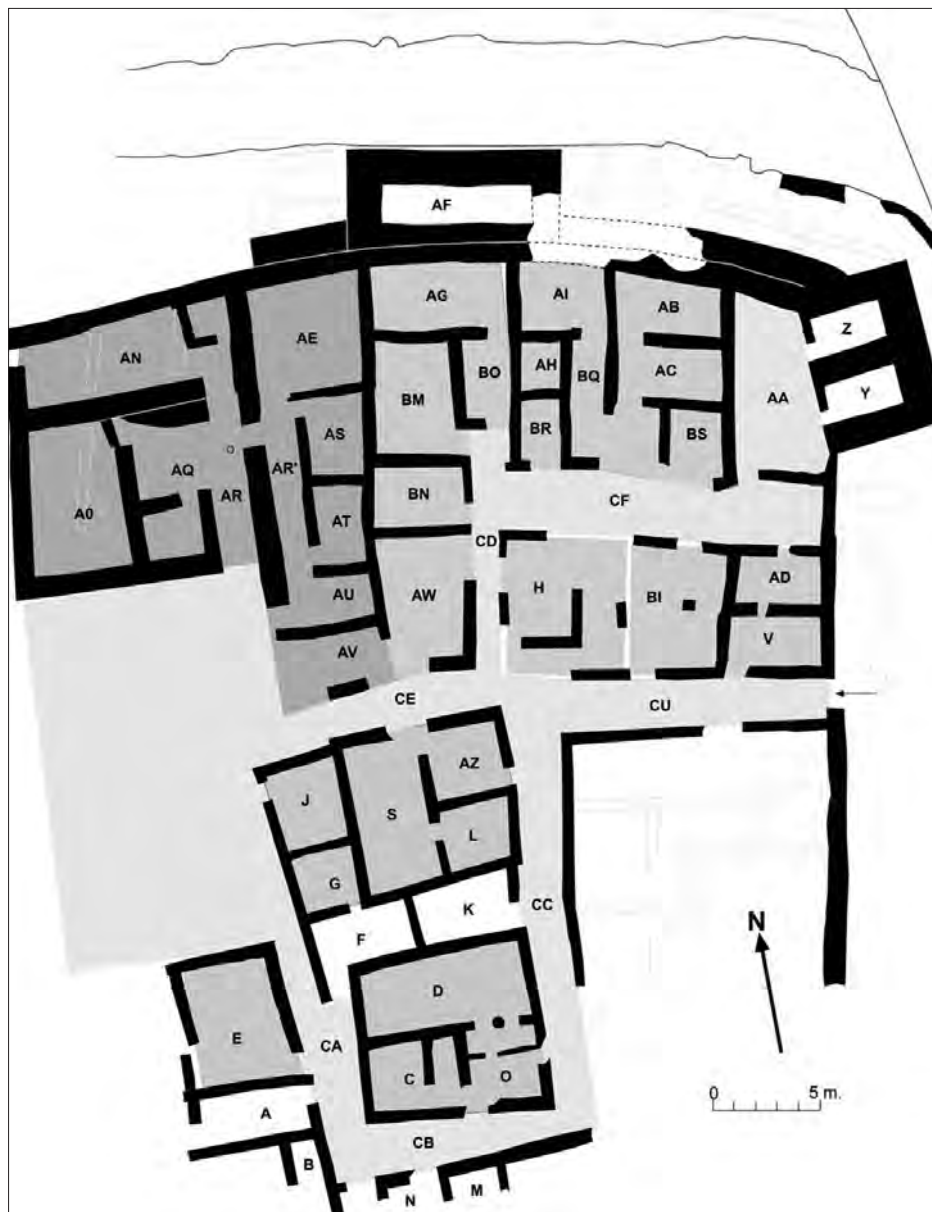

Figura 12. Planta del jaciment d'Alorda Park durant el segle III aC.

Figura 13. Foto aèria del barri nord-oest del Castellot de Banyoles de Tivissa.

Figura 14. Foto de l'edifici excavat durant la campanya de 2007 al Castellot de Banyoles de Tivissa, amb una estructura de toves envoltant tres dels murs perimetrals (cedida per D. Asensio, M. Miró i J. Sanmartí).